

IN IUSTITIA

Postižení násilím

Zkušenosti lidí se zdravotním postižením s disablistickým a ableistickým násilím

AUTOŘI VÝZKUMU

VÁCLAV WALACH
BENJAMIN PETRUŽELKA

Zpráva shrnuje hlavní výzkumná zjištění kvalitativního výzkumu zkušeností lidí se zdravotním postižením s disablistickým a ableistickým násilím. Výzkum je součástí projektu Právem proti předsudkům. Předcházela mu dvě kvantitativní šetření na stejné téma mezi lidmi s postižením a organizacemi, které je sdružují a/nebo s nimi pracují.

Iceland
Liechtenstein
Norway **Active
citizens fund**

| Nadace OSF

VÝBOR DOBRÉ VŮLE
Nadace Olgy Hanlové

O VÝZKUMU

Cílem výzkumu bylo porozumět předsudečnému násilí a dalším formám násilí motivovaného představami útočníků a útočnic o zdravotním postižení* z pohledu obětí. Vzhledem k nedostatku obdobně zaměřených studií v českém prostředí jsme se soustředovali na zodpovězení základních otázek: jak násilí pro postižení vypadá, v jakých formách a jak často se s ním účastnictvo setkávalo, kdo jej páchal a za jakých okolností, jaké dopady na ně mělo, jakými způsoby a s jakými výsledky jej řešili aj.

* V textu jsou používány pojmy „zdravotní postižení“, „postižení“ a „tělesné znevýhodnění“ jako synonyma. Vycházíme tím vstřícně terminologickým preferencím účastníků a účastnic našeho výzkumu.

K zodpovězení uvedených otázek byly využity **polostrukturované rozhovory**. V období od listopadu 2021 do srpna 2022 byly provedeny s **16 lidmi**. Patnáct z nich mluvilo o svých osobních zkušenostech. Jedna účastnice primárně popisovala zkušenosti svého příbuzného, který komunikuje neverbálně.

Z rozhovorů vyplynulo, že **předsudečné násilí** – tj. úmyslné napadení člověka pro jeho skupinovou příslušnost – tvoří pouze část násilí, s nímž se naši komunikační partneři a partnerky střetávali. Dále popisovali incidenty, které můžeme charakterizovat jako **každodenní předsudečné projevy a institucionální diskriminaci**. Tyto typy násilí se navzájem v mnohém liší. Každodenní disablismus a ableismus a institucionální diskriminace nemusejí být páčány s úmyslem dotčeným ublížit, přesto mohou ublížovat. Neplatí přitom, že úmyslné fyzické napadení může způsobovat větší újmu než neúmyslné slovní projevy. Pokud se s těmito projevy setkává člověk opakovaně a často, mohou být pro něj mnohem závažnější.

K souhrnnému označení každodenních předsudečných projevů, institucionální diskriminace a úmyslného napadení, včetně toho předsudečně motivovaného, používáme pojem **„disablistické a ableistické násilí“**. Definujeme jej jako násilí, které bylo spácháno na druhé* m pro zdravotní postižení, způsobilo jim fyzickou či psychickou újmu a pomohlo reprodukovat jejich znevýhodněné společenské postavení.

Jádrem výzkumných zjištění jsou zkušenosti s disablistickým a ableistickým násilím. Popisujeme, jakému násilí účastnictvo čelilo a jaké následky jim přivodilo.

Rozhovory poukazují na **rozsáhlé zkušenosti s disablistickým a ableistickým násilím** a jeho řešením u většiny účastnictva bez ohledu na jejich osobní charakteristiky, včetně typu zdravotního postižení. Současně rozhovory ukazují komunikační partnery a partnerky v aktivních rolích. **Lidé s postižením nejsou jen těmi, jimž se něco děje. Sami se aktivně snaží domoci prosazení svých práv a mají své představy o tom, jak by se disablistické a ableistické násilí mělo řešit.** V řadě případů předpokládá úspěšné řešení tohoto násilí odstranění strukturálního znevýhodnění, ať už je dáno nízkými příjmy, nedostupností osobní asistence, nebo ableistickými kulturními normami.

HLAVNÍ VÝZKUMNÁ ZJIŠTĚNÍ

- **OSOBNÍ CHARAKTERISTIKY:** Výzkumu se zúčastnilo 8 žen a 7 mužů. Byli různého věku (průměr 45 let), socioekonomického statusu (8 pracujících, 2/3 s maturitním a vyšším stupněm vzdělání), místa bydliště (většina ve Středočeském kraji a Praze), charakteru zdravotního postižení (tělesné, smyslové i psychosociální) a zkušenostmi s využíváním sociálních služeb a zapojením do komunitního života.
- **ZRANITELNOST:** Součástí předsudků o lidech s postižením je představa o jejich vyšší zranitelnosti vůči násilí v důsledku jejich tělesného znevýhodnění. Komunikační partneři a partnerky tuto představu problematizovali s poukazem na individuální rozdíly v tělesné konstituci, zaujímaných preventivních strategií, přítomnosti ochránce a míře společenské podpory v každodenním životě. Tři explicitně odmítali pojímat zranitelnost jako inherentní vlastnost lidí s tělesným znevýhodněním. Další dva svou zkušeností prokázali, že nejsou tak „snadným cílem“, za jaký by jej útočníci chtěli mít. Vztah mezi zranitelností a předsudečným motivem vnímali jako složitý; varováno bylo před tím, aby kvůli zranitelnosti docházelo k opomíjení předsudečné pohnutky např. v policejním vyšetřování.
- **POCIT BEZPEČÍ:** Účastnictvo se cítilo bezpečně v různé míře a otázku bezpečí vztahovali k různým tématům. Pro některé bylo bezpečí spjato s nepřítomností násilí, včetně nepřítomnosti hrozby odebrání dětí státem pro údajnou nekompetentnost rodičů s postižením. U jiných souviselo s širšími životními podmínkami, od dostupné a schopné osobní asistence přes dobré zdraví a podporu při dlouhodobější pracovní neschopnosti po uspokojující partnerské

vztahy. Pocit bezpečí v řadě případů přímo ovlivňovalo tělesné znevýhodnění. Např. v případě účastnic se zrakovým postižením se promítalo do pocitu snížené kontroly nad okolním děním.

➤ **STRUKTURÁLNÍ ZNEVÝHODNĚNÍ:** Komunikační partneři a partnerky upozorňovali na množství společenských a kulturních faktorů, které jim brání v dosažení přiměřené životní úrovně. Jedná se o: nedostatečný příjem, nedostupnost osobní asistence a adekvátního bydlení a stres spojený se snahou dostat ableistickým normám, včetně sebeobviňování při jejich nenaplnění. Popisována byla nutnost dělání kompromisů už na úrovni uspokojování základních lidských potřeb, náročnost předstírání „normálnosti“ a členění pocitu méněcennosti a pocitu, že by se neměli ohrazovat vůči porušování svých práv, protože by měli být vděční i za sníženou kvalitu života („břemeno vděčnosti“).

➤ **KAŽDODENNÍ DISABLISMUS A ABLEISMUS:** Účastnictvo líčilo předsudečné jednání jako velmi časté, někdy až tak moc časté, že si jej dotčený*á přestává všimnout. Konkrétně se jednalo o následující formy: nevyžádané projevy lítosti pro zdravotní postižení; přebírání kontroly nad rozhodováním lidí s postižením pod různými záminkami (nekompetentnost, ohrožení druhých i jich samotných); obdivování pro praktikování běžných činností; zneužívání mimořádných výkonů některých lidí s postižením k exotizování lidí s tělesným znevýhodněním jako takových; projevy závisti a žárlivosti s ohledem na kompenzační nástroje (zvýhodněné parkování, tzv. invalidní důchod aj.); obviňování z předstírání zdravotního postižení a zneužívání sociální pomoci; zpochybňování lidství lidí s postižením na základě jejich údajné méněcennosti; snižování váhy jimi poskytovaných informací především o tělesném znevýhodnění; prezentování postižení jako údělu horšího než smrt; aktivní vyhýbání se lidem se zdravotním postižením a jejich vylučování ze sdíleného fyzického prostoru.

➤ **INSTITUCIONÁLNÍ DISKRIMINACE:** Komunikační partneři a partnerky se potýkali s nerovným zacházením při hledání zaměstnání i při výkonu zaměstnání ze strany nadřízených i kolegů*yň; při cestování hromadnou dopravou formou odmítání přepravy člověka s postižením, nebo vodícího psa a kladení si nezákonných podmínek, jako je přítomnost průvodce nebo sezení na vyhrazeném místě; ve zdravotnických zařízeních, kdy gynekolog odmítl pomoci při potížích s otěhotněním a personál porodnic neučil nevidomé matky pečovat o novorozeně nebo jim bránil, aby se o něj mohly samy starat na pokoji; při zařizování účtu v bance, při uzavírání závěti nebo při vyřizování žádosti o dávky

na bydlení na úřadu práce s odůvodněním, že to má za žadatelku vyřídit sociální služba; i při volnočasových aktivitách: odmítání přijetí do sportovních a uměleckých organizací, vykázání z veřejného bazénu.

ÚMYSLNÉ NAPADENÍ: Popisované případy měly různou formu (slovní, fyzické, sexuální, ekonomické aj.), byly spáchány různými typy útočníků*ic (od důvěrně známých po zcela neznámé) a odehrály se v různých kontextech (rodina, škola, domov, zaměstnání, veřejný prostor, internet aj.). Úmyslné napadení pro postižení bylo zaznamenáno v dětství i dospělosti. V dětství se jednalo o násilí rodičů, kteří chtěli fyzickými tresty „napravit“ jinakost svých potomků, ať už danou omezenou pohyblivostí, anebo nedostatečnou přizpůsobivostí se ableistickým normám chování. Dále čelili napadání svými vrstevníky, včetně šikany v dětském domově nebo na základní škole, a dospělými. Některé útoky byly předsudečně motivované, jiné byly motivovány projevy souvisejícími s tělesnou jinakostí, které byly pochopeny jako „neslušnost“.

V dospělosti byli komunikační partneři a partnerky častěji vystaveni předsudečnému urážení, slovnímu ponižování či výsměchu („kripl“, „mentál“, „blbec“, „pajda“, „slepá bába“, „debilové“, „hloupá“ aj.).

Někteří byli zastrašováni umístěním do ústavu nebo jim bylo vyhrožováno zabitím, případně se setkali s obviňováním z předstírání postižení za účelem zneužívání sociálních dávek a s podněcováním k nenávisti vůči lidem se zdravotním postižením kvůli jejich údajně nespravedlivým „výhodám“ (kompenzačním nástrojům).

Předsudečné fyzické násilí zahrnovalo mj. napadení spolubydlícím (protože dotyčná byla „postižená“ a „postižení jsou duševně vadní“); škrcení a jiné týrání osobním asistentem, jenž svou zaměstnavatelku pasoval do objektu touhy („chci tě, protože ty bys mi neutekla, tak jako ty ostatní“); pokus o loupežné přepadení muže v předsudečném domnění, že bude „snadný cíl“; agresivní uchopení hlavy a prudké otočení napadeného směrem k útočnickovi (protože byl neslyšící); a udeření do ženy kvůli údajnému předstírání postižení (přestože měla v ruce bílou hůl).

Pro zdravotní postižení byly sexuálně obtěžovány dvě účastnice, přičemž jedné bylo vyhrožováno znásilněním.

Ekonomického násilí se dopouštěli lidé, kteří fingovali přátelství s napadenými, aby je u nich doma mohli okrádat nebo využívat jejich byt k pořádání večírků. Zaznamenány byly také podvody a krádeže.

Konečně bylo popisováno násilí pod označením „neglect“, „psychické násilí“ a „emoční násilí“, jež odkazuje na vědomé neplnění profesních povinností, jež dotčeným způsobovalo újmu. Jednalo se o personál zdravotnických zařízení, ústavů a sociálních služeb.

➤ **NÁSLEDKY DISABLISTICKÉHO A ABLEISTICKÉHO NÁSILÍ:** Zaznamenány byly následky v podobě újmy na psychickém a tělesném zdraví, materiální újmy a změny chování. Z hlediska psychické újmy účastnictvo nejčastěji popisovalo pocity nebezpečí a ohrožení, úzkosti, otřesení, méněcennosti a ponížení. Dále pak pocit rozčarování a hluboké nespravedlnosti z toho, že si někdo dovolí druhému vědomě ublížit.

Fyzická zranění byla spíše méně závažné povahy. Materiální újma byla naopak spojována se závažnějšími formami, které u komunikačních partnerů a partnerek s nižším socioekonomickým statusem narušovaly uspokojování základních potřeb. Změny chování zahrnovaly zejm. vyhýbání se některým místům a aktivitám a skrývání zdravotního postižení. Vyčleňování napadených z veřejného prostoru může vést k posilování jejich společenského znevýhodnění.

➤ **OSOBNÍ ŘEŠENÍ DISABLISTICKÉHO A ABLEISTICKÉHO NÁSILÍ:** Účastnictvo často nebylo pasivní obětí disablistického a ableistického násilí, ale aktivně přistupovalo k jeho řešení. Kromě už výše zmíněných se jednalo o aktivní obranu, úsilí o předcházení předsudečným incidentům, ošetřování utrpěné újmy a využívání stížností a jiných mechanismů k tomu, aby se domohli prosazení svých práv, včetně kontaktování policie. Aktivní obrana zahrnuje strategie zmírňování napětí pomocí humoru, ohrazení se vůči nevhodnému chování (slovní i fyzické) a zastání se jiných napadených.

Aktivní předcházení předsudečným incidentům využívalo postupy otevřeného přihlášení se k identitě člověka s postižením nebo vyvracení předsudečných postojů. Tato takřka neustálá aktivita některé účastníky*ice velmi vyčerpávala. Zároveň jedné účastnici velmi pomohlo uvědomit si, že problém předsudků není její, ale těch, kteří je šíří.

Ošetření újmy pokrývalo činnosti od snahy na celou věc zapomenout a relaxování přes využívání psychoterapie a svépomocných skupin až po studium odborné literatury a přetváření negativních zkušeností do pozitivní motivace.

Stížnosti byly směřovány zodpovědným osobám. V dětství se jednalo o učitelský a vychovatelský personál, v dospělosti nejčastěji o nadřízené útočníka či útočnice (např. dopravní podnik, plavecký stadion či sociální služba). Dalšími mechanismy

jsou nahlašování nenávistných projevů na Facebooku a vstupování do občanskoprávních sporů, kde se snažili získat náhradu škody.

➤ **OZNAMOVÁNÍ DISABLISTICKÉHO A ABLEISTICKÉHO NÁSILÍ:** Účastnictvo se v případě napadení obracelo na široké spektrum subjektů: blízké osoby (partneři, příbuzní a přátelé), organizace podporující oběti, komunitní organizace lidí s postižením a policii. Blízkým osobám bylo napadení většinou oznámeno nedlouho po jeho spáchání. Zkušenosti s organizacemi podporujícími oběti byly popisovány spíše negativně, nebyly totiž adaptovány na jejich potřeby (např. bezbariérovost). Dále komunikační partneři a partnerky postrádali „konkrétní řešení“ své situace; nabízena jim byla jen psychická podpora. Komunitní organizace byly naopak hodnoceny převážně pozitivně.

Nějakou zkušenost s policií měla většina účastníků a účastnic výzkumu. Šest policii oznamovalo úmyslné napadení. Zkušenosti měli spíše negativní. Nebyl zaznamenán jediný případ, kdy by předsudečný motiv nebo status člověka s postižením pozitivně ovlivnil trestní řízení. Špatně bylo hodnoceno odmítnutí se oznámením zabývat a odložení vyšetřování. Dotčené frustrovalo, když policii oznámili napadení, ale ta nic pro ně neudělala. Negativně nesli také, když se policie postavila na stranu útočníka nebo různé podoby sekundární viktimizace. Pozitivně vnímáno bylo validování závažnosti napadení skrze nabídnutí utajeného bydlení nebo zabránění pachateli, aby dál napadenou kontaktoval.

➤ **DŮVODY NE/OZNÁMENÍ ÚMYSLNÉHO NAPADENÍ POLICII:** Mezi hlavní důvody k oznámení napadení policii patří zájem na zastavení násilí, resp. zamezení tomu, aby se násilí zhoršovalo či opakovalo. Dále to byla snaha, aby se toto násilí nedělo také jiným lidem. Neoznámení bylo motivováno důvody jako malá závažnost napadení, potřeba už se k napadení nevracet, preference jeho řešení svépomocí, strach z útočníka*ice a špatné předchozí zkušenosti s policií. V neposlední řadě bylo upozorňováno na nedostatky právní úpravy. Zatímco jeden týkající se trestnosti pronásledování již byl mezitím odstraněn novelizací trestního zákoníku, ten druhý patrně přetrvává: v případě krádeže kompenzační pomůcky, na kterou přispěl stát, je vyžadována finanční spoluúčast. Okradená proto krádež nehlásila a raději si bez příspěvku koupila nový telefon.

➤ **NÁVRHY ŘEŠENÍ DISABLISTICKÉHO A ABLEISTICKÉHO NÁSILÍ:** Návrhy směřovaly do tří hlavních oblastí: celospolečenské, institucionální a oblasti lidí se zdravotním postižením. Celospolečenskou oblast pokrývá snaha o změnu postojů ve prospěch větší otevřenosti a tolerance k jinému a odstraňování

předsudků a stereotypů o lidech s postižením. Ačkoli si změnu v postojích slibovali spíše od dalších generací, navrhovali věnovat více úsilí informování veřejnosti o skutečných životech lidí s tělesným znevýhodněním a problémech, které řeší, včetně násilí. Někteří podtrhovali zvýšení pozornosti vůči méně viditelným formám tělesné jinakosti (jako je např. autismus nebo ADHD). Informování veřejnosti by mělo být realizováno v rámci povinné školní docházky, skrze osobní kontakt a také média. V případě posledního kanálu bylo zdůrazněno, aby nebylo informování o lidech se zdravotním postižením exotizující. Zmíněna byla také důležitost zapojení lidí bez postižení do osvětových aktivit a vytvoření programů pro (potenciální) pachatele.

Institucionální návrhy byly uvedeny tyto: zohlednit zdravotní postižení jako chráněnou charakteristiku před předsudečnou trestnou činností v trestním zákoníku; rozšířit podporu osobní asistence; lépe adaptovat činnost policie, organizací pomáhajících obětem a jiných organizací na potřeby lidí s tělesným znevýhodněním; a zvýšit inspekční činnost v psychiatrických léčebnách, domovech pro osoby se zdravotním postižením a školských zařízeních.

V oblasti lidí s postižením bylo akcentováno jejich aktivní zapojení do řešení problému disablistického a ableistického násilí. Rozlišit lze dva hlavní přístupy: posilování vlastního sebevědomí a přesvědčování veřejnosti o své rovnocennosti. To stavělo na předpokladu, že sebevědomý člověk se bude moci lépe bránit vůči napadání a postupně jej omezovat svým veřejným angažováním se za účelem zvýšení informovanosti o nepřijatelnosti určitého jednání. Samotným napadeným pak komunikační partneři a partnerky doporučovali nerezignovat na obranu vlastních práv, svěřit se lidem, jimž důvěřují, a v případech, které vyhodnotí jako důležité, kontaktovat policii. Doporučováno bylo také kontaktování komunitních organizací a realizování výzkumů na téma disablistického a ableistického násilí různých typů.

Český trestní zákoník lidí s postižením před předsudečným násilím nechrání dostatečně. Na tuto skutečnost poukazujeme v kampani **Chyba v zákoně**. Dočíst se o ní víc a přispět svým podpisem ke zlepšení přístupu lidí s postižením ke spravedlnosti můžete na webu www.chybvzakone.cz.

